İSAM
TÜRKİYE DİYANET VAKFI

Kelam ve Fıkıh Usulünün Ortak Meseleleri

sempozyum

Program ve Özet Kitapçığı

Program and Summary Booklet

İSAM
TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ

TÜBİTAK

Kelam ve Fıkıh Usulünün Ortak Meseleleri

sempozyum

24 EKİM 2026
cumartesi

TDV İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ (İSAM)
DR. TAYYAR ALTIKULAÇ KONFERANS SALONU

DÜZENLEME KURULU

Prof.Dr. Murteza BEDİR, *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*

Doç.Dr. Adem YIGIN, *TDV İslam Araştırmaları Merkezi*

Doç.Dr. Bilal TAŞKIN, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi*

Doç.Dr. Fikret SOYAL, *İstanbul Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Güvenç ŞENSOY, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi*

Arş.Gör. Ali Taha ORDU, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi*

Arş.Gör. Furkan DEMİR, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi*

Arş.Gör. Nedim AYDIN, *Marmara Üniversitesi*

Arş. Asist. Zeki Mehmet NACAR, *TDV İslam Araştırmaları Merkezi*

BİLİM KURULU

Prof.Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL, *Marmara Üniversitesi*

Prof.Dr. Fatih İBİŞ, *Pamukkale Üniversitesi*

Prof.Dr. Hasan HACAK, *İbn Haldun Üniversitesi*

Prof.Dr. İlyas ÇELEBİ, *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*

Prof.Dr. Mansur KOÇİNKAĞ, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi*

Prof.Dr. Murteza BEDİR, *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*

Prof.Dr. Orhan Şener KOLOĞLU, *Bursa Uludağ Üniversitesi*

Prof.Dr. Şükrü ÖZEN *İstanbul Üniversitesi*

Prof.Dr. Tuncay BAŞOĞLU, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi*

Prof.Dr. Yunus CENGİZ, *Mardin Artuklu Üniversitesi*

Doç.Dr. Adem YIGIN, *TDV İslam Araştırmaları Merkezi*

Doç.Dr. Bilal TAŞKIN, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi*

Doç.Dr. Davut İLTAŞ, *Erciyes Üniversitesi*

Doç.Dr. Hayrettin Nebi GÜDEKLİ, *Marmara Üniversitesi*

Doç.Dr. Ramazan ÇÖKLÜ, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÖZKAN, *İstanbul Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Bayram PEHLİVAN, *İstanbul Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Güvenç ŞENSOY, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Halil EFE, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Hikmet ŞAVLUK, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Mesut ERZİ, *Muş Alparslan Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Yasin ERDEN, *Ordu Üniversitesi*

Dr. Muhammet Emin EFE, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi*

ÇALIŞTAY PROGRAMI

Selamlama Konuşmaları • **09.30 - 10.00**

Doç.Dr. Yaşar ÇOLAK, *TDV İSAM Başkan Yardımcısı*

Doç.Dr. Bilal TAŞKIN, *Proje Yürütücüsü*

Açılış Oturumu • **10.00 - 11.00**

Başkan: Prof.Dr. Tuncay BAŞOĞLU

Prof.Dr. İlyas ÇELEBİ

Prof.Dr. Hasan HACAK

Ara • 11.00 - 11.15

BİRİNCİ OTURUM

Bilgi • **11.15 - 12.30**

Başkan: Prof.Dr. İlyas ÇELEBİ

Mâtürîdî Usulünün Kelamî Temelleri
Prof.Dr. Şükrü ÖZEN

Fıkıh Usulü Düşüncesinde Haberin Bilgi Değeri
Doç.Dr. Adem YIGIN

Kelam Epistemolojisi
Doç.Dr. Hayrettin Nebi GÜDEKLİ

Öğle Arası • 12.30 - 14.00

İKİNCİ OTURUM

Hitap ❧ **14.00 - 15.15**

Başkan: Prof.Dr. Hasan HACAK

Fıkıh Usulünde Hüküm Teorisinin Gelişimi
Prof.Dr. Tuncay BAŞOĞLU

Nasların Anlaşılması Noktasında Usulcülerin Ortaya Koyduğu Yaklaşımlar
Doç.Dr. Davut İLTAŞ

Nasları Anlama ve Yorumlamada Kelam ve Felsefe: İmkân ve Kısıtlılıklar
Prof.Dr. Fatih İBİŞ

Ara ❧ *15.15 - 15.30*

ÜÇÜNCÜ OTURUM

Teklif ❧ **15.30 - 16.30**

Başkan: Prof. Dr. Rıdvan ÖZDİNÇ

Sorumluluk ve Özgürlük Arasında İnsan
Prof.Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL

Teklifin Mahalli Olarak İnsan: İslam Düşüncesinde Mükellefiyetin Zemini
Prof.Dr. Yunus CENGİZ

Kapanış

Kelam ve Fıkıh Usulünün

Ortak Meseleleri

TAKDİM

XIX. yüzyıl sonrasına tekabül eden yakın çağlarda müslümanlar, müslüman olmayan toplumlarda üretilen sosyal ve felsefî meydan okumalarla karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemin teorik ve felsefî birikim açısından kendilerinden daha gelişmiş olan medeniyet ve düşünce gelenekleriyle karşılaşan ilk asır müslümanlarının tecrübe ettikleri tarihsel süreçle bazı yönlerden benzerlik gösterdiği söylenebilir. Her iki dönemde de müslümanlar ilmî ve fikrî meydan okumalar karşısında İslam'ın rasyonel, teorik ve felsefî temellendirmesini yapma ihtiyacı duymuşlardır.

Bu fikrî ve ilmî ihtiyacı karşılamak amacıyla ilk dönem müslüman âlimlerin aktif olarak faydalandıkları, hatta bu amacı gerçekleştirmek üzere geliştirdikleri disiplinlerin kelam ve fıkıh usulü olduğu, içinde bulunduğumuz çağda da benzer amacı gerçekleştirecek ilmî çabanın merkezinde yine kelam ve fıkıh usulünün olacağı ifade edilebilir. İslam'da teorik düşünce geleneğini temsil eden temel ilimler olarak kelam ve fıkıh usulü, dinin temel rükünlerini oluşturan bilgi, hitap ve teklifi ve bunlarla ilişkili ana problemleri, belirli nazariye, kavram ve yaklaşımlar üzerinden izah etmektedir.

Bu ameliyeyi icra ederken kelam ve fıkıh usulü, söz konusu alanları sistematik ve felsefî/rasyonel biçimde ele alan iki temel disiplin olarak öne çıkmıştır. Kelam insan, inanç, bilgi ve varlık meselelerini akıl ve vahiy muvazenesinde temellendirirken; fıkıh usulü ilahî hitabın anlaşılmasının ve teklifin mahiyetine dair yaklaşımların, ilkelerin ve esasların makul zeminini araştırır. Bununla birlikte her iki disiplinin inceleme alanlarının belirli mesele ve kavramlar bağlamında kesiştiği görülür.

Bu sempozyum kelam ve fıkıh usulü arasındaki söz konusu kesişme noktalarını bilgi, hitap ve teklif şeklinde üç başlık altında, disiplinler arası bir perspektifle incelemeyi amaçlayan TÜBİTAK 1001 projemiz kapsamında tertip edilmiştir. Sempozyumda vahiy, nübüvvet, haber teorisi, ilahî hüküm, akıl, içtihat, tevil ve insan fiilleri gibi temel meseleler, ülkemizin yetiştirdiği kıymetli akademisyenler tarafından klasik metinler ve farklı düşünce gelenekleri çerçevesinde değerlendirilecektir. Sempozyum, klasik birikimi yeniden okumayı hedeflemekle birlikte, söz konusu meseleleri güncel bir bakış açısıyla yorumlamayı ve İslam düşüncesinin bütüncül yapısına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu vesile ile projeyi destekleyen TÜBİTAK'a, projenin sahibi olan İstanbul Medeniyet Üniversitesi'ne, sempozyuma ev sahipliği yapan ve bu etkinlikte her türlü desteği sunan İslam Araştırmaları Merkezi'ne (İSAM), sempozyumda tebliğ sunacak hocalarımıza, projeyi yürüten araştırmacı ve bursiyerlerimize teşekkür eder, Cenâb-ı Hak'tan projenin ve sempozyumun bereketli ve verimli olmasını niyaz ederiz.

Mâtürîdî Usulünün Kelamî Temelleri

Şükrü Özen
Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku
sukru.ozen@istanbul.edu.tr

*K*elam ile fıkıh usulü arasındaki ilişki, müslüman âlimler tarafından erken dönemlerden itibaren farkedilmiş; özellikle kelamî ilkelerin usul düşüncesinin temel kavramlarını, kabullerini ve istidlal biçimlerini belirlemedeki etkisi üzerinde durulmuştur. Bu ilişkinin oluşumunda, kelamî meseleleri temellendirmek amacıyla geliştirilen akıl yürütme yöntemlerinin yanı sıra dile dair kabullerin de önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Nitekim erken dönem kelam eserlerinde vaîd-i füssâk meselesinin (büyük günah işleyen kimsenin durumu) umum-husus çerçevesinde ele alınması, daha sonra fıkıh usulünün temel bahisleri arasında yer alacak olan dil ve delalet meselelerinin kelamî tartışmalarla iç içe geliştiğini göstermekte ve sistematik bir düşünce geleneğinin teşekkül sürecine işaret etmektedir.

*M*âtürîdî'nin eserleri, özellikle de *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, onun kelamî tartışmalardaki başlıca muhatabının Mu'tezile, kısmen de Karâmita (Bâtıniyye), Revâfız, Cehmiyye, Hâricîler, Müşebbihe, Kerrâmiyye gibi fırkalar olduğunu ortaya koymaktadır. Mâtürîdî'nin âyetleri yorumlarken Mu'tezilî görüşleri sıklıkla eleştirmesi ve bunların Kur'an'ın ortaya koyduğu inanç sistemiyle bağdaşmadığını göstermeye çalışması, bu mezhebin düşüncelerine karşı özel bir duyarlılık taşıdığını göstermektedir. Ebü'l-Muîn en-Nesefî ile Alâeddin es-Semerkandî'nin aktardığı bilgiler ise Mâtürîdî'nin Mu'tezile'ye yönelik eleştirilerinin kelam ve tefsirle sınırlı kalmadığını, onun fıkıh usulüne ilişkin yaklaşımını da etkilediğini düşündürmektedir. Mâtürîdî'ye nispet edilen emir, kıyas ve illet gibi usul kavramlarının tanım ve işlevlerinde kelâm-ı nefsî ve istitâat gibi meselelere ilişkin kelamî kabullerin izlerinin görülmesi, kelam-usul ilişkisinin yalnızca genel ilkeler düzeyinde değil, usulün kavramsal yapısında da belirleyici olduğunu göstermektedir.

*A*lâeddin es-Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl fî netâici'l-ukûl* adlı eserinde Mâtürîdî'nin görüşlerini merkeze alarak usul meselelerinin dayandığı kelamî temelleri sistematik biçimde açıklamaya çalışmıştır. Onun Mâtürîdî'ye nispet ettiği bu usul anlayışının ne ölçüde doğrudan Mâtürîdî'nin düşüncesine dayandığı sorgulamaya açıktır. Bu tebliğ, söz konusu nispetlerin Mâtürîdî'nin eserlerinde gerçekten karşılığının bulunup bulunmadığını; başka bir ifadeyle Semerkandî'nin ortaya koyduğu kelam-usul ilişkisinin Mâtürîdî'ye ait özgün bir yaklaşımı mı yansıttığını, yoksa sonraki dönemde geriye dönük olarak kurulmuş sistematik bir yorum mu olduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Mâtürîdî'nin günümüze ulaşan eserleri, Nesefî'nin aktarımları ve Semerkandî'nin açıklamaları karşılaştırmalı biçimde değerlendirilecek; böylece Mâtürîdî usul düşüncesinin kelamî arka planıyla Semerkandî'nin bu düşüncenin teşekkülündeki rolü belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mâtürîdî, Alâeddin es-Semerkandî, kelam, fıkıh usulü, Mu'tezile.*

The Theological Foundations of the Māturīdī Legal Theory

Şükrü Özen
Prof. Dr., Istanbul University Faculty of Theology, Islamic Law
sukru.ozen@istanbul.edu.tr

The relationship between kalām (theology) and uṣūl al-fiqh (Islamic legal theory) was recognized by Muslim scholars from early periods onward; particular emphasis was placed on the influence of theological principles in determining the fundamental concepts, presuppositions, and modes of reasoning in legal thought. It is understood that, alongside the methods of reasoning developed to substantiate theological issues, linguistic presuppositions also played a significant role in the formation of this relationship. Indeed, the treatment of the issue of wa'īd al-fussāq (the threat of punishment for grave sinners) within the framework of generality and specificity ('umūm-khuṣūṣ) in early kalām works demonstrates that linguistic and semantic issues —which would later become fundamental topics of uṣūl al-fiqh— developed hand in hand with theological debates, pointing to the formation process of a systematic intellectual tradition.

The works of Imām al-Māturīdī, especially *Ta'wīlāt al-Qur'ān*, reveal that his primary interlocutor in theological debates was the Mu'tazilah, and to some extent sects such as the Qarāmiṭah (Bāṭiniyyah), the Rawāfiḍ, the Jahmiyyah, the Khawārij, the Mushabbihah, and the Karrāmiyyah. Māturīdī's frequent critique of Mu'tazilī views while interpreting verses and his endeavor to demonstrate that they are incompatible with the belief system established by the Qur'ān show that he had a particular sensitivity toward the ideas of this school. The accounts transmitted by Abū al-Mu'īn al-Nasafī and 'Alā' al-Dīn al-Samarqandī suggest that Māturīdī's criticisms of the Mu'tazilah were not confined to kalām and exegesis (tafsīr), but also influenced his approach to uṣūl al-fiqh. The presence of traces of theological presuppositions regarding issues such as kalām nafsī (inner speech) and istiṭā'ah (human capacity) in the definitions and functions of legal concepts attributed to Māturīdī —such as command (amr), analogy (qiyās), and effective cause ('illah)— demonstrates that the kalām–uṣūl relationship was decisive not only at the level of general principles, but also in the conceptual structure of legal theory.

'Alā' al-Dīn al-Samarqandī, in his work *Mīzān al-uṣūl fī natā'ij al-'uqūl*, attempted to systematically elucidate the theological foundations underlying legal issues by centering upon Māturīdī's views. The extent to which this conception of *uṣūl* attributed by him to Māturīdī is directly grounded in Māturīdī's thought is open to question. This paper aims to examine whether these attributions have actual counterparts in Māturīdī's works; in other words, whether the kalām–uṣūl relationship set forth by Samarqandī reflects an original approach belonging to Māturīdī, or whether it is a systematic interpretation constructed retrospectively in the subsequent period. In this context, Māturīdī's extant works, Nasafī's transmissions, and Samarqandī's explanations will be evaluated comparatively, thereby attempting to determine the theological background of Māturīdī legal thought and Samarqandī's role in the formation of this thought.

Keywords: *Māturīdī, 'Alā' al-Dīn al-Samarqandī, Kalām, Uṣūl al-Fiqh, Mu'tazilah.*

Fıkıh Usulü Düşüncesinde Haberin Bilgi Değeri

Adem YIGIN
Doç.Dr., TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İslam Hukuku
ademygn@hotmail.com

*F*ıkıh usulünde haber, yalnızca şer'î hükümlerin naklini sağlayan bir vasıta olarak değil, aynı zamanda bilginin mahiyeti, kaynağı ve değeri ile ilişkili bilgi kuramsal bir mesele olarak ele alınmıştır. Bu sebeple usul âlimleri, haberin bilgi ifade edip etmediği sorusundan ziyade, hangi tür haberin, hangi şartlarda, ne tür bir bilgi meydana getirdiği problemi üzerinde yoğunlaşmışlardır. Böylece haber, duyular ve akılla birlikte bilginin temel kaynaklarından biri kabul edilirken, habere konu olan vahyin bilgi değeri de bu genel haber teorisi içerisinde temellendirilmiştir. Haber teorisi bu yönüyle sadece dinî bilginin değil, beşerî bilgi aktarımının güvenilirliğini açıklayan kapsamlı bir bilgi kuramı ortaya koymaktadır.

*B*u tebliğ, fıkıh usulünde haberin bilgi değerini belirleyen esasları usul literatürü çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Fıkıh usulünde haberin bilgi üretme süreci, zarurî ve nazarî bilgi ayırımı ekseninde incelenir; doğrudan muhatap olunan peygamber haberinin kesin bilgi ifade etmesinin nübüvvetin aklî ve hissî delillerle ispatına dayanması, buna karşılık rivayetle aktarılan peygamber haberinin ve diğer haberlerin bilgi değerinin nakil şekilleri ve doğruluğu destekleyen karinelerle belirlenmesi üzerinde durulur. Öte yandan haberin bilgi değeri ile doğruluk iddiası arasında kurulan ilişkinin, usulcülerin haber konusunda oluşturdukları bilgi teorisinin merkezinde yer aldığı söylenebilir.

*H*aber teorisi içinde mütevatir, meşhur ve haber-i vâhit ayırımlarının yalnızca rivayet sayısına dayalı teknik tasnifler olmadığı; bunların bilgi dereceleri, zarurî veya nazarî bilgi sunmaları, yakîn-zan ile ilişkileri ve delil değerleri bakımından farklı bilgi kuramsal içerikler taşıdıkları görülür. Özellikle mütevatir haberin zarurî veya nazarî bilgi ifade etmesi, meşhur/müstefiz haberin kat'î veya zannî bilgiye ulaştırabilmesi, haber-i vâhidin ise ilim veya zan gerektirmesi ve karinelerin onun bilgi değerine etkisi konusundaki tartışmalar habere olan bakışın tekdüze olmayıp gerçekçi izahlara ulaşma çabası içinde üretilmiş bilgi kuramsal derinlik ve çeşitlilik taşıdığını göstermektedir. Aynı şekilde bu tartışmalar her türlü ihtimalin gündeme getirilip doğru olma ihtimali en güçlü olan sonuçları elde etme gayreti olarak da değerlendirilmelidir. Ayrıca Hanefiler'le cumhur arasındaki tasnif farklılıklarının, haberin bilgi değerine ilişkin teorik kabullerden kaynaklandığı; amele konu olma, genel kabul görme, ikinci ve üçüncü tabakalarda tevatüre ulaşma ve yaygınlaşma gibi izahların bu farklılaşmanın anlaşılmasında belirleyici olduğu görülmektedir.

*F*ıkıh usulünde haber teorisi, rivayetlerin sıhhatini inceleyen teknik bir alan olmanın yanında bilginin kaynağı, kesinlik dereceleri, doğruluk ölçütleri ve meşruiyeti açısından açıklamalar getiren bütüncül bir bilgi kuramsal teori olarak değerlendirilmelidir. Bu yönüyle fıkıh usulünün haber konusunda, İslam düşüncesinde birçok açıdan özgün bir model geliştirdiği ve bu model üzerinden kelam, hadis ve fıkıh alanındaki tartışmalara katkıda bulunduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Haber, haber teorisi, bilgi değeri, kesinlik, doğruluk.*

The Epistemic Value of Khabar (Report) in Usūl al-Fiqh Thought

Adem YIGIN

Assoc. Prof.Dr., Center for Islamic Studies (ISAM), Islamic Law

ademygn@hotmail.com

*I*n uṣūl al-fiqh (Islamic legal theory), khabar (report) has been treated not only as a means of transmitting legal rulings but also as an epistemological issue concerning the nature, source, and value of knowledge. For this reason, scholars of uṣūl focused not so much on whether khabar yields knowledge as on the question of which types of reports, under what conditions, produce what kind of knowledge. Thus, khabar, together with sense perception and reason, came to be regarded as one of the principal sources of knowledge, while the epistemic value of revelation conveyed through reports was grounded within this general theory of khabar. In this respect, the theory of khabar presents a comprehensive epistemological theory that explains not only religious knowledge but also the reliability of the transmission of human knowledge.

*T*his paper aims to examine the principles that determine the epistemic value of khabar within the literature of uṣūl al-fiqh. In Islamic legal theory, the process through which khabar produces knowledge is examined within the framework of the distinction between necessary (ḍarūrī) and inferential (naẓarī) knowledge. The certainty yielded by the Prophet's reports received directly from him is understood to rest upon the establishment of prophethood through rational and sensory proofs. By contrast, the epistemic value of the Prophet's reports transmitted through narration, as well as that of other reports, is determined by the modes of transmission and by corroborative indicators (qarā'in) supporting their truthfulness. Moreover, it may be argued that the relationship established between the epistemic value of khabar and the claim of truth occupies a central place in the epistemological theory of khabar developed by the scholars of uṣūl.

*W*ithin the theory of khabar, the distinctions between mutawātir, mashhūr, and khabar al-wāḥid are not merely technical classifications based on the number of transmitters; rather, they embody different epistemological contents with respect to the degrees of knowledge they produce, whether they yield necessary or inferential knowledge, their relationship to certainty (yaqīn) and probability (ẓann), and their evidentiary value. In particular, the discussions concerning whether mutawātir reports produce necessary or inferential knowledge, whether mashhūr/mustafiḍ reports lead to certain or probable knowledge, whether khabar al-wāḥid yields knowledge or probability, and the effect of corroborative indicators (qarā'in) on its epistemic value demonstrate that the understanding of khabar was far from being uniform; rather, it exhibits epistemological depth and diversity produced through an effort to arrive at realistic explanations. Likewise, these discussions should also be understood as reflecting an attempt to consider every possible alternative in order to reach the conclusion with the highest probability of being correct. Furthermore, the differences between the Ḥanafīs and the jumhūr regarding the classification of reports stem from their theoretical assumptions concerning the epistemic value of khabar. It appears that explanations such as a report's being acted upon, gaining general acceptance, attaining the level of tawātur in the second and third generations of transmission, and becoming widespread are decisive in explaining this divergence.

*T*he theory of khabar in uṣūl al-fiqh should be regarded not only as a technical field concerned with examining the authenticity of transmitted reports but also as a comprehensive epistemological theory that provides explanations concerning the sources of knowledge, the degrees of certainty, the criteria of truth, and the legitimacy of knowledge. From this perspective, it may be argued that the theory of khabar developed within uṣūl al-fiqh has produced, in many respects, an original model in Islamic thought and, through this model, has contributed to the discussions in kalām, ḥadīth studies, and Islamic law.

Keywords: *Khabar (Report), Theory of Khabar, Epistemic Value, Certainty, Truth.*

Klasik Dönem Kelam Epistemolojisi

Hayrettin Nebi GÜDEKLİ
Doç.Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam
hayrettin.gudekli@marmara.edu.tr

*B*u tebliğde klasik dönem kelam epistemolojisinin temel sorunları ele alınacaktır. Başlangıçta kelam ilminin mesâilini oluşturan önermelerin doğruluğunun temin edilmesi bağlamında ortaya çıkan bilgi ve yöntem sorunu, kelam ilminin bir disiplin olarak kurulmasıyla birlikte bilginin tanımı, imkânı, sınırları ve kaynakları gibi epistemoloji disiplininin temel problemlerini ihtiva eden geniş ve ayrıntılı bir içeriğe kavuştu. Böylece "Herhangi bir şeyi bilmemiz mümkün mü?" "Eğer mümkünse nasıl biliriz?" ve "Neleri bilebiliriz?" gibi soruların yanı sıra sofistik eleştirilerin cevaplandırılması, bilen öznenin neliği ve onun bilgi edinme kapasiteleri gibi sorunları da içerdi. Gerek klasik gerek klasik sonrası dönemde kaleme alınan kelam kitaplarının mukaddimesi haline gelen bilgi ve nazar bahisleri bilgi felsefesinin evrensel karakteriyle ilişkili olarak bugün hâlâ canlılığını korumaktadır. Ancak klasik kelam epistemolojisiyle çağdaş epistemoloji arasındaki ilişkiyi kurmadan önce kelamın epistemolojisini kendinde ele almak bir gereklilik arzetmektedir. Bu tebliğ bütünüyle klasik kelamî epistemolojiyi çerçeve olarak kullanıp Mu'tezile kelamında epistemolojinin temel problemlerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

*E*pistemolojik sorunların günümüze ulaşan kelam literatürü söz konusu olduğunda özellikle Mu'tezile kelamında yoğun bir biçimde tartışıldığını söyleyebiliriz. Bu çerçevede Kādî Abdülcebbâr'ın *en-Nazar ve'l-me'ârif*'i ve öğrencisi İbn Metteveyh'in *et-Tezkire*'sinin bilgi ile ilgili sorunları tartıştığı "el-Kavlü fi'l-i'tikâdât ve'l-ulûm ve'z-zunûn", "el-Kavlü fi'n-nazar" ve "el-Kavlü fi'l-idrak" başlıklı bölümleri ve Hâkim el-Cüşemî'nin *'Uyûnü'l-mesâil*'i ve onun bu kitaba yazdığı *Şerhu'l-'Uyûni'l-mesâil*'i bilgi ile ilgili problemleri ele alırken kullanacağımız temel kaynaklar olacaktır. Söz konusu metinlerde epistemolojiyle ilgili sorunların bilgi, nazar ve idrak şeklinde üç başlığa irca edildiğini gözlemleriz. Bilgi ile ilgili olarak tartışılan temel sorunlar bilgi-inanç ilişkisi, sükûnü'n-nefs, inancın bilgiye nasıl dönüştüğü, bilgi türleri, bilgi ile ilişkili hükümler ve bilgiye zıt olan mânalar gibi konuları içermektedir. Nazar ile ilgili olarak ise nazarın doğası, nazar ile bilgi arasındaki nedensel ilişki (*tevlîd*), delil-delalet ve nazarın gerekliliği sorunları tartışılmaktadır. İdrak söz konusu olduğunda ise idrak eden öznenin mahiyeti, idrakin neliği, idrakin nasıl gerçekleştiği, idrakin gerçekleşmesinin araçları olarak duyular ve idrakin nesneleri olarak duyulurlar şeklinde birçok meselenin tartışıldığını söyleyebiliriz. Tebliğde bir taraftan klasik dönem Mu'tezile kelamında epistemolojiyle ilgili problemlerin çerçevesi ortaya konulurken diğer taraftan bu problemlere ilişkin getirilen farklı çözüm önerileri ve yaklaşımların serimlenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Mu'tezile, bilgi, itikat, sükûnü'n-nefs, nazar.*

Classical Kalām Epistemology

Hayrettin Nebi GÜDEKLİ
Assoc. Prof, Marmara University Faculty of Theology, Kalām
hayrettin.gudekli@marmara.edu.tr

This paper will address the fundamental problems of kalām epistemology in the classical period. The problem of knowledge and methodology, which initially emerged in the context of ensuring the truth of the propositions that constitute the issues (masā'il) of the science of kalām, acquired a broad and detailed scope encompassing the foundational problems of the discipline of epistemology —such as the definition, possibility, limits, and sources of knowledge— with the establishment of kalām as a formal discipline. Consequently, in addition to questions such as "Is it possible for us to know anything?", "If possible, how do we know?", and "What can we know?", it also incorporated issues like responding to Sophistic critiques, the nature of the knowing subject, and its capacities for acquiring knowledge. The discussions on knowledge ('ilm) and rational reflection (naẓar), which became the prolegomena of kalām manuals written in both the classical and post-classical periods, still maintain their vitality today in connection with the universal character of epistemology. However, before establishing the relationship between classical kalām epistemology and contemporary epistemology, it is necessary to examine kalām epistemology in its own right. Thus, utilizing classical kalām epistemology entirely as a framework, this paper aims to elucidate the fundamental epistemological problems in Mu'tazilite kalām.

When considering the surviving kalām literature, one can state that epistemological problems were intensely debated, particularly within Mu'tazilite kalām. In this context, Qāḍī 'Abd al-Jabbār's *al-Naẓar wa-al-ma'ārif*, the sections discussing knowledge-related problems titled "al-qawl fī al-i'tiqādāt wa-al-'ulūm wa-al-ẓunūn", "al-qawl fī al-naẓar", and "al-qawl fī al-idrāk" from his student Ibn Mattawayh's *al-Tadhkira*, along with al-Ḥākim al-Jushamī's *'Uyūn al-masā'il* and his *Sharḥ 'Uyūn al-masā'il*, will constitute the primary sources utilized in addressing these epistemological problems. In the aforementioned texts, we observe that epistemological problems are categorized under three main headings: knowledge ('ilm), rational reflection (naẓar), and perception (idrāk). The fundamental problems debated regarding knowledge include the relationship between knowledge and belief, tranquility of the soul (sukūn al-nafs), how belief transforms into knowledge, types of knowledge, judgments associated with knowledge, and concepts contrary to knowledge. Concerning rational reflection, the nature of naẓar, the causal relationship between naẓar and knowledge (tawlīd), evidence (dalīl) and signification (dalāla), and the necessity of naẓar are discussed. When it comes to perception, it can be stated that numerous issues are debated, such as the essence of the perceiving subject, the nature of perception, how perception occurs, the senses as the instruments of perception's actualization, and the sensible objects (mudrekāt) as the objects of perception. While this paper outlines the framework of epistemological problems in classical Mu'tazilite kalām on the one hand, it also aims to expound upon the diverse proposed solutions and approaches brought to these problems on the other.

Keywords: Mu'tazilism, Knowledge, Belief, Tranquility of Soul (Sukūn al-nafs), Nazar.

Fıkıh Usulünde Hüküm Teorisinin Gelişimi

Tuncay BAŞOĞLU
Prof.Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku
tuncay.basoglu@medeniyet.edu.tr

*N*aslarda mefhum olarak var olan farklı değer kategorileri ve bunları ifade etmek üzere kullanılan kelimeler, fıkhın oluşum sürecinde terimleşmiş, bununla birlikte terim çeşitliliği ve terimlerin birden fazla anlamda kullanılması gibi hususlar devam etmiştir. Terimlerin sınırlarının daha belirli şekilde ayrışması ve tanımlanması erken klasik dönem fıkıh usulündeki tartışmalar çerçevesinde tamamlanmıştır. Erken dönem usul eserlerinde insanın uhrevî veya dünyevî sorumluluk doğuran eylemlerine (amel) dair beş temel değer kategorisine karşılık olarak beş temel şer'î hüküm türünü ifade etmek üzere *el-ahkâmü'ş-şer'iyye* tabiri kullanılmıştır.

*B*u süreçte özellikle emir sigasının hangi hükmü yahut hükümleri ifade ettiği, Mu'tezilî hüsün-kubuh anlayışı çerçevesinde aklî teklif ve aklî hükümlerden bahsedilip bahsedilemeyeceği, bir başka ifadeyle hâkimin/hüküm koyucunun hükmüne ulaştıran hüküm kaynaklarının mahiyeti, mübahın şer'î teklife dahil olup olmadığı gibi hususlar tartışılmıştır. *Vâcip* terimi delil, vakit, mükellef, miktar, birden fazla seçeneğin bulunup bulunmaması, aslî olup olmaması gibi açılardan tasnif edilip incelenmiştir. Mezhepler arasında terimlerin tanımları ve alt taksimleri bakımından farklılıklar bulunmakla birlikte temel beş şer'î teklifî hükümde ortak bir yaklaşım gelişmiş, Hanefîler ise yedi veya sekiz farklı hüküm türü belirleyerek bazı noktalarda cumhurdan farklılaşmışlardır. Bu farklılaşma farz-vâcip ve sünnet-mendup/müstehap gibi özellikle *ibâdât* alanındaki bir kısım ayırımları temellendirme ve delillerin sübut ve delaletlerindeki farklılıklara riayet etme amacına dayalıdır.

*M*âverâünnehirli Hanefî usulcüler ayrıca, daha önce sadece kelamî açıdan incelenen teklifle ilgili konuları zenginleştirerek, hükümlerin muhatabı olan mükellef ile (*mahkûm aleyh*) ilgili ehliyet konularını ve hükme konu olan fiilleri de (*mahkûm fîh*) haklar çerçevesinde ayrıntılı olarak işlemişlerdir. Hüküm teorisiyle ilgili meseleler usulün farklı konuları arasında dağınık olarak işlenmişken ilk defa Gazzâlî hükmü usulün müstakil bir bölümü haline getirmiş, hatta *Mi'yârü'l-'ilm*'de şer'î hükmü usulün mevzusu olarak belirlemiştir. Bununla birlikte hüküm teorisi bu inceleme ile tamamlanmamış, müteahhirîn dönemi usulcülerinin teorinin ayrıntılarına dair katkılarıyla gelişmeler devam etmiştir. Hüküm türleri ana hatlarıyla erken dönemde belirlenmiş olmakla birlikte şer'î hükümlerin teklifî ve vaz'î olarak iki türe ayrılmasında ve Hanefîler'de *tahrimen* ve *tenzihen mekruh* terimlerinde olduğu üzere terimleşme süreci müteahhirîn usulcüler döneminde de sürmüştür. Tebliğde hüküm teorisinin usûl-i fıkıhta erken dönemdeki gelişimine değinildikten sonra şer'î hüsün-kubuh anlayışının tesisiyle birlikte vaz'î hüküm türünün tanımlanarak şer'î hükümlerin iki ana kısma ayrılmasına ve hüküm konusunun usulde müstakil bir ana başlık haline gelmesine yol açan süreç incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Ahkâm-ı şer'iyye, teklifî hükümler, vaz'î hükümler, hâkim, mahkûm aleyh.*

The Development of the Theory of Ḥukm in Uṣūl al-Fiqh

Tuncay BAŞOĞLU
Prof.Dr., İstanbul Medeniyet University Faculty of Theology, Islamic Law
tuncay.basoglu@medeniyet.edu.tr

Starting from the different categories of value that exist conceptually in the nuṣūṣ, together with the terms used to express them, fuqaha developed technical terms of hukm during the formative process of Islamic jurisprudence (fiqh). Nevertheless, issues such as terminological diversity and the use of individual terms in more than one sense continued to persist. The process of distinguishing and defining these terms with more clearly delineated boundaries was completed within the framework of the discussions in the early classical period of uṣūl al-fiqh. In the uṣūl works of early period, the expression al-aḥkām al-shar'iyya was used to denote the five basic types of Sharī'a rulings corresponding to the five fundamental categories of value concerning human actions ('amal) that entail either eschatological or worldly responsibility.

During this process, a number of issues were debated, particularly which ruling or rulings are expressed by the ṣīghat al-amr (imperative form), whether it is possible to speak of rational obligation (al-taklīf al-'aqlī) and rational rulings (al-aḥkām al-'aqliyya) within the framework of the Mu'tazilite conception of ḥusn and qubḥ, or, in other words, what is the nature of the sources of rulings that lead to learn the ruling of the ḥākim (Lawgiver), as well as whether the mubāḥ is included within Sharī'a obligation (al-taklīf al-shar'ī). The term wājib was classified and examined from various perspectives, including the evidence (dalīl), time (waqt), legally responsible person (mukallaf), quantity (miqdār), whether multiple alternatives exist, and whether the obligation is intrinsic (aṣlī). Although differences existed among the legal schools with regard to the definitions and subdivisions of these terms, a common approach developed concerning the five fundamental Sharī'a taklīfī rulings. The Ḥanafīs, however, distinguished themselves from the majority (jumhūr) at certain points by identifying seven or eight different types of rulings. This differentiation was based particularly on the aim of grounding certain distinctions in the field of acts of worship ('ibādāt), such as the distinction between farḍ and wājib, and between sunna and mandūb/mustaḥabb, as well as on the aim of taking into account differences in the establishment (thubūt) and indication (dalāla) of the evidence.

The Ḥanafī uṣūl scholars of Māwarā' al-Nahr further enriched the discussions concerning taklīf, which had previously been examined primarily from a theological (kalāmī) perspective and dealt in detail the issues of legal capacity (ahliyya) concerning the mukallaf —the addressee of the ruling (maḥkūm 'alayh)— and the acts constituting the subject matter of the ruling (maḥkūm fīh) within the framework of legal rights. While issues related to the theory of legal rulings had previously been treated in a dispersed manner across different subjects of uṣūl al-fiqh, al-Ghazālī was the first to make ḥukm an independent section of uṣūl. Indeed, in his *Mi'yār*, he identified the Sharī'a ruling (al-ḥukm al-shar'ī) as the subject matter (mawḍū') of uṣūl. Nevertheless, the theory of legal rulings was not completed with this treatment; rather, its development continued through the contributions of the uṣūl scholars of the later classical (muta'akhkhirūn) period concerning the details of the theory. Although the types of rulings had been outlined in the early period, the process of terminological consolidation continued during the period of the later uṣūl scholars, particularly in the classification of Sharī'a rulings into two types —taklīfī and waḍ'ī— and in the Ḥanafī terminology of makrūh taḥrīman and makrūh tanzīhan. After briefly addressing the early development of the theory of legal rulings in uṣūl al-fiqh, this paper will examine the process through which, with the establishment of the conception of Shar'ī ḥusn and qubḥ, the category of waḍ'ī rulings was defined, Shar'ī rulings were divided into two principal categories, and the subject of ḥukm became an independent major heading within uṣūl al-fiqh.

Keywords: *al–Aḥkām al-Shar'iyya, Prescriptive Rulings (al-Aḥkām al-Taklīfiyya), Declaratory Rulings (al-Aḥkām al-Waḍ'iyya), Lawgiver (Ḥākim), Subjects of Legal Rulings (Maḥkūm 'Alayh).*

Nasların Anlaşılması Noktasında Usulcülerin Ortaya Koyduğu Yaklaşımlar

Davut İLTAŞ

Doç.Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku

diltas@erciyes.edu.tr

Fıkıh usulü, isminin de ifade ettiği üzere fıkhın dayandığı delillerin nelerden ibaret olduğunu inceleyen bir disiplindir. Hüküm ise bu delillerin medlulü olması açısından tâli derecede ele alınan bir konudur. Delillerin hiyerarşik bir şekilde incelenmesi yanında bunların delaleti meselesi de usulcülerin üzerinde önemle durduğu ve yoğun mesai harcadıkları bir konu olmuştur. Kitabın ve sünnetin dildeki lafızlarla temsil edilmesi ve dilin de nakil ve delalet bakımından birtakım problemler taşıması, bu problemlerin nasların delaletinin kesinliğini hangi ölçüde etkileyeceği tartışmasını gündeme getirmiştir. Nasların şer'î hükmün dayandığı temel kaynak olması, bu kesinlik arayışı çerçevesinde usulcülerin özellikle lafzî delalet üzerinde yoğunlaşmalarına sebep olmuştur. Nasların anlaşılmasında keyfiliğin önüne geçerek anlamayı olabildiğince nesnel kriterlere bağlama endişesi de usulcülerin lafızların delaleti konusuna bu derece önem vermelerinde rol oynamıştır.

Lafzın delaleti konusunda dilciler tarafından ortaya konulan kuralları temel almakla birlikte usulcülerin gözettikleri amaç doğrultusunda dilcilerden daha geniş ve ayrıntılı bir delalet teorisi geliştirip sistemleştirdiği söylenebilir. Bu kapsamda onlar emir ve nehiy sigalarının, zâhir ifadelerin ve mefhûmü'l-muhâlefenin delaleti, umumun istiğrak ifade edip etmediği ve fertlerine delaletinin kat'î olup olmadığı gibi dilcilerin üzerinde yeterince durmadıkları veya bir netliğin bulunmadığı pek çok konuyu tartışmışlar ve kendi anlayışları açısından bir sonuca bağlamışlardır. Usulcülerin nasların anlaşılması konusunda oluşturdukları bu terminolojik dil, tarihsel süreçte Kitap ve sünnet ile bir şekilde ilgilenen fıkıh, kelam, tefsir, hadis gibi diğer disiplinler arasında bir köprü işlevi de görmüştür.

*U*sul yazımında izledikleri yönteme göre usulcüler, delalet konusunda farklı tasnifler geliştirmişlerdir. Buna bağlı olarak kullandıkları terminoloji de farklılık arzetmiştir. Hanefiler, özellikle Debûsî'den itibaren lafızların delaleti konusunu vaz', açıklık-kapalılık, kullanım ve anlama vâkıf olma açısından dörtlü tasnifler halinde ele almış ve kısmî değişiklikler bir yana bırakılırsa usul tarihi boyunca uzun yıllar bu tasniflere sadık kalmışlardır. Kelamcı usulcülerin konu sistematiğini esas alarak usul eseri yazan İbnü's-Sââtî, Fenârî, İbnü'l-Hümâm ve İbn Abdüşşekûr gibi Hanefî usulcülerin eserlerinde de bir şekilde bu tasniflere yer verilmiştir.

*K*elamcı usulcüler ise kimi noktalarda kesişmekle birlikte esas itibariyle iki farklı tasnif yapmışlardır. Bu tasniflerden ilki, *mantuk* ve *mefhum* şeklindeki tasnif, ikincisi ise *asıl* ve *ma'kūl-i asıl* şeklindeki tasniftir. Asıl ile mantukun, mefhum ile de ma'kūl-i aslın büyük ölçüde birbiriyle örtüştüğünü söylemek mümkündür. Mantuk ve mefhum şeklindeki tasnifin kökeni Bâkıllânî'ye dayanmakla birlikte ilk sistematik şekli Gazzâlî'de görülmektedir. İbnü'l-Hâcib'in de katkılarıyla bu tasnif yaygınlık kazanmış ve yerleşmiştir. İbn Fûrek tarafından yapılan asıl ve ma'kūl-i asıl şeklindeki tasnif ise Ferrâ, Şîrâzî, Bâcî, Kelvezânî gibi farklı ekollere mensup usulcüler tarafından büyük ölçüde veya kısmen kullanılmış olmakla birlikte birinci tasnif kadar yaygınlık kazanmamıştır.

Anahtar kelimeler: *Fıkıh usulü, dil, delil, medlul, delalet.*

Approaches Developed by Legal Theorists for the Interpretation of Scriptural Texts

Davut İLTAŞ
Assoc. Prof., Erciyes University Faculty of Theology, Islamic Law
diltas@erciyes.edu.tr

*A*s its name suggests, uṣūl al-fiqh is a discipline concerned with identifying and examining the evidences upon which Islamic jurisprudence (fiqh) is based. The question of legal rulings (ḥukm), meanwhile, is treated as a secondary subject insofar as such rulings constitute the signified meanings (madlūl) of these evidences. Alongside the hierarchical examination of legal evidences, the question of their signification (dalāla) has also occupied a central place in the works of legal theorists and has been the subject of sustained scholarly attention. The fact that the Qur'ān and the Sunna are expressed through linguistic forms, and that language itself presents certain problems with regard to transmission and signification, gave rise to discussions concerning the extent to which these problems affect the epistemic certainty of scriptural signification. Since scriptural texts constitute the principal sources upon which legal rulings are based, the search for certainty led legal theorists to concentrate particularly on verbal signification (al-dalāla al-lafẓiyya). Their concern to prevent arbitrariness in the interpretation of scriptural texts and to subject interpretation as far as possible to objective criteria likewise played an important role in the considerable attention they devoted to the signification of linguistic expressions.

*A*lthough legal theorists took as their point of departure the rules formulated by linguists, it may be argued that, in accordance with their own disciplinary objectives, they developed and systematized a broader and more detailed theory of signification than that found in works of linguistics. Within this framework, they discussed numerous issues that linguists had either not examined in sufficient detail or had left unresolved, such as the signification of imperative and prohibitive forms, the signification of apparent expressions (ẓāhir), the probative value of the argument from contrary implication (mafhūm al-mukhālafah), whether general expressions ('umūm) entail exhaustive inclusion (istighrāq), and whether their signification with respect to their individual referents is definitive (qaṭ'ī). They then sought to resolve these questions in accordance with their own understanding. The terminological framework developed by legal theorists for the interpretation of scriptural texts also came, over the course of history, to function as a bridge among other disciplines concerned in one way or another with the Qur'ān and the Sunna, including jurisprudence, theology, Qur'ānic exegesis, and hadith studies.

*D*epending on the method they adopted in writing works of legal theory, scholars developed different classifications of signification, and the terminology they employed consequently varied as well. Ḥanafī legal theorists, particularly from al-Dabūsī onward, treated the signification of expressions through fourfold classifications based on designation (waḍʿ), clarity and ambiguity, usage, and modes of apprehending meaning. Apart from certain partial modifications, they remained committed to these classifications for a considerable period throughout the history of legal theory. These classifications also found a place, in one form or another, in the works of Ḥanafī legal theorists such as Ibn al-Sāʿātī, al-Fanārī, Ibn al-Humām, and Ibn ʿAbd al-Shakūr, who composed their works by adopting the systematic organization characteristic of the theologians' method of legal theory.

*T*he theologian-jurists, by contrast, developed two principal classifications which, although intersecting at certain points, were essentially distinct. The first was the classification into explicit meaning (manṭūq) and implied meaning (mafhūm), while the second was the classification into the original meaning (aṣl) and the meaning rationally inferred from the original (maʿqūl al-aṣl). It is possible to maintain that aṣl and manṭūq, on the one hand, and mafhūm and maʿqūl al-aṣl, on the other, largely correspond to one another. Although the origins of the classification into manṭūq and mafhūm can be traced back to al-Bāqillānī, its first systematic formulation appears in al-Ghazālī. With further contributions from Ibn al-Ḥājib, this classification became widespread and eventually established itself as the dominant scheme. The alternative classification into aṣl and maʿqūl al-aṣl, formulated by Ibn Fūrak, was employed either extensively or partially by legal theorists from different schools, including al-Farrāʾ, al-Shīrāzī, al-Bājī, and al-Kalwadhānī; nevertheless, it never attained the same degree of prevalence as the former classification.

Keywords: *Islamic Legal Theory, Language, Legal Evidence, Signified Meaning, Signification.*

Nasları Anlama ve Yorumlamada Kelam ve Felsefe: İmkân ve Kısıtlılıklar

Fatih İbiş

Prof.Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam

fatihibis@pau.edu.tr

*B*ildiride İslam düşüncesinin iki üst disiplini olan kelamda ve felsefede nasların nasıl alımlandığına ilişkin bazı (a) tespitler, (b) sorunlar (eksik-eleştiri) ve (c) öneriler (hatırlatma) sunulacaktır. Tespitlerimi mümkün olduğunca Gazzâlî sonrasına geçmeden yaparken sorun ve öneri kısmında zamansal hattı çağdaş döneme kadar çekmeye çalıştım. Diğer yandan konu çerçevesini "mytos"tan "logos"a doğru genişletirken doğal olarak yolun bir şekilde "sophia"ya çıkması, konuyu o alana taşımayı gerektirse de bu nokta bizim için bir son durak olarak belirlenmiştir.

*K*lasik dönemde metni alımlama biçimi açısından Kaderî-Mu'tezilî, mütekaddim Eş'arî ve Mâtürîdî (Sünnî) mütekellimler tarafından geliştirilen kelam sistemi ile Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ üçgeninde gelişen Meşşâî/felsefî sistem arasında aynîlik yoktur. Akışta mümkün olduğunca akidevî (Hâricî-Şiî-Mürcî-Hanbelî vb.) sistemleri dışta tutmayı yeğliyorum. Sistem derken kastım, Kur'an'daki kavramların anlaşılmasına doğrudan etki eden post-Kur'ânî süreçte ortaya çıkan metodolojik yapılar, kurumsal yapılanmalardır. Öyle ki bu aşamadan sonra Kur'an artık bir "sistem" içi okumaya tâbi kılınır. Sistem içi okumanın sistem içi anlam ve yorumlar doğurması kaçınılmaz olduğu gibi sistem içi kabuller ve inanışlar doğurması da kaçınılmazdır. Alımlama kavramının bu aşamaları içine aldığını düşünüyorum.

*A*lımlamak (reception); almak, algılamak, okumak, dinlemek değildir. Mezkûr iki sistemin okurları aynı Kur'an'ı almakta, algılamakta, okumakta ve dinlemekteyken farklı bir Kur'an'ı alımlamaktadırlar. Sebebini bir metaforla açacak olursam mektubun da içinde bulunduğu şişe artık adanın kıyılarına vurmuş, adalılar tarafından bulunmuştur. Mektubu yazanlarla mektubu okuyanlar arasındaki tarihsel-kültürel mesafe ve yabancılaşma (Dilthey'ın tabiriyle iki ayrı Weltanschauung) ister istemez mektubun alımlanmasını gerektirmiştir. Diğer bir ifade ile problemi başlatan, sistemleri doğuran zemin "söz-yazı düalitesi"dir. Alımlamak; alınan, okunan, anlaşılan ve yorumlanan metinsel içeriklerin, daha sonra kabullenilen, benimsenen ve inanılan anlamlar ve yorumlara dönüşmesini sağlamakta, zihnî, metafizik ve ideolojik tezahürleriyle alımlayanın özneleşen konumunu, alımlananın da nesneleşen konumunu imlemektedir.

"Anlayış"tan "kavrayış"a geçilen bu evrede "akıl" her iki sistemin mantıksal doğruluğunu ikame, zamansal geçerliliğini idame için kendisini bir zorunluluk (sine qua non) olarak dayatmıştır. Sorunların çözülmesi ve çözümlenmesinde aklın "dil" evresinde yaşadığı bocalama, önce filozofu sonrasında mütekellimi "düşünce"nin otoritesine sığınmaya itmiştir. Bu yüzden tercüme hareketleriyle Grek dünyasından İslam dünyasına taşınan "mantık" (logos) aklın en yetkin formel çıktısı olması hasebiyle her iki sistem için de bir noktada nihaî muhakeme aracı olmuştur. Her mesâilde gerek aklîlik, zihinsellik üzerinden yoğunlaşan "nazarîlik/nazariyatçılık" (theoreticism) gerekse yöntemsel mantıkmerkezcilik (logocentrism) bu sistemlerin "varlık", "bilgi" ve "inanç" evrenlerini belirleyen bir paradigmaya dönüşmüştür. Bazıları için -hatta mütekellim ve filozof zümresi içindeki bazıları için bile- bu paradigma mutlaka kendisiyle yüzleşilmesi ve hesaplaşılması gereken bir çıkmaz yol gibi görülmüştür. İşte burası yolun sophia ile (tasavvufî/irfanî/içe bakış) çatallandığı ve bildirinin son bulduğu sınır noktasıdır.

Anahtar Kelimeler: *Kelam, felsefe, dinî metin, sistem, alımlama.*

Kalām and Philosophy in Understanding and Interpreting Scripture: Possibilities and Limitations

Fatih İBİŞ
Prof.Dr., Pamukkale University Faculty of Divinity, Theology
fatihibis@pau.edu.tr

*T*his paper examines how scriptural texts are received within kalām and philosophy —the two supreme disciplines of Islamic thought— by presenting (a) observations, (b) problems (missing, criticism) and (c) suggestions (reminders). While the observations are kept largely prior to the post-Ghazālian era, the problems and suggestions are extended into the contemporary period. Although expanding the conceptual framework from "mythos" to "logos" naturally leads toward "sophia", this point is established as the final destination of the study.

*I*n the classical period, there is no identity between the theological system developed by the Qadarī-Muʿtazilī, early Ashʿarī, and Maturīdī (Sunnī) mutakallimūn regarding text reception, and the Peripatetic/philosophical system developed around the triad of Kindī, Fārābī, and Ibn Sīnā. The flow deliberately excludes sectarian systems of belief (such as Kharijite, Shiite, Murjiʿī, Ḥanbalī, etc.). "System" refers to the post-Quranic methodological structures and institutional formations that directly influenced the understanding of Quranic concepts. Consequently, the Quran becomes subject to an intra-systemic reading. Just as intra-systemic reading inevitably yields intra-systemic meanings and interpretations, it also invariably produces intra-systemic assumptions and beliefs, a process that the concept of reception encompasses.

*R*eception is not merely taking, perceiving, reading, or listening. While readers of both systems look, perceive, read, and listen to the same Quran, they ultimately receive different Qurans. To explain this with a metaphor, the bottle containing the letter has washed ashore, and the islanders have found it. The historical-cultural distance and alienation (what Dilthey terms two distinct Weltanschauungen) between the writer and the readers necessitate the reception of the letter. In other words, the ground that initiated the problem and generated the systems is the "speech-writing duality." Reception transforms text contents—which are looked, read, understood, and interpreted—into subsequently accepted, adopted, and believed meanings, signifying the subjectivizing position of the recipient and the objectivizing position of the received through their mental, metaphysical, and ideological manifestations.

*I*n this phase, transitioning from "understanding" to "comprehension," "reason" imposes itself as a necessity (sine qua non) to substitute the logical validity and sustain the temporal viability of both systems. The hesitation experienced by reason in the "language" phase during problem-solving compelled both the philosopher and the mutakallim to take refuge in the authority of "thought". Therefore, "logic" (logos), imported into the Islamic world from the Greek world via translation movements, served as the ultimate arbiter for both systems as the most competent formal product of reason. In every issue, both the "theoreticism" focusing on rationality and mentalism, and methodological "logocentrism," evolved into a paradigm determining the universes of "existence," "knowledge," and "belief" for these systems. For some —even among the class of mutakallimun and philosophers— this paradigm has been viewed as a blind alley that necessitates confrontation and reckoning. This very point marks the boundary where the path diverges toward sophia (Sufism/gnosticism/introspection) and where the presentation concludes.

Keywords: *Kalām, Philosophy, The Quran, System, Reception.*

Sorumluluk ve Özgürlük Arasında İnsan

Asım Cüneyd KÖKSAL
Prof.Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku
akoksal@marmara.edu.tr

*F*ıkıh ilminin metodolojik ve felsefî temellerini araştıran fıkıh usulünün önemli başlıklarından biri, insanın birtakım vazifelerle yükümlü ve yaptıklarından sorumlu bir varlık olduğunu ifade eden *teklif* terimidir. Fıkıh usulcüleri teklif terimini aynı anlam haritasında yer alan bir dizi kavramla beraber dikkate alır. Bu kavramlar arasında *ehliyet*, *zimmet* ve *emanet* bilhassa önemlidir. Ancak insanın kendisine bahşedilen akıl ve zimmetle sorumlu ve mükellef olabilmesi, üstlendiği emaneti hakkıyla taşıyabilmesi için yeterli değildir. Böyle bir emaneti taşıyabilmek için bunun sorumluluklarını yerine getirebilmesini sağlayacak birtakım temel haklarla donanmış olması gerekir.

*B*unları birer fıkıh terimi haline getiren Debûsî, vücup ehliyetini emanetle özdeşleştirir. Buna göre insanın yüklendiği emanet; ilahî buyruklara muhatap, mükellef ve sorumlu olma, yaratıcıya gönüllü olarak kulluk edebilme kabiliyet ve kapasitesine sahip olmaktır. Böyle bir sorumluluk ise temelini akıl ve zimmette bulur. Zimmet de aynı şekilde Hanefî hukukçularının geliştirdiği merkezî kavramlardan biri olup insanın ahlakî ve hukukî kişiliğini ifade eder. İnsanı yalnız fiziğin ve biyolojinin yasalarına tâbi maddi bir varlık olmanın ötesine geçirip onu manevi ve ahlakî varlığa sahip, özgür iradesiyle hareket ettiği gibi bu hareketlerinden mesul bir özne; ilahî hitabı yalnız idrak eden değil aynı zamanda bu hitabın gereğini yapmakla yükümlü olan bir muhatap, yalnız bir hukuk değil aynı zamanda bir ahlak kişisi yapan vasıf zimmettir.

*İ*lahî emaneti taşımakla mükellef ve sorumlu olan insanın özgürlüğü meselesi, kelam ilminin en yoğun tartışılmış meseleleri arasındadır. Erken dönemin Cebriyye ve Kaderiyye tartışmalarından sonra, üç büyük kelam ekolünün mesele hakkında üç temel yaklaşımı bulunmaktadır. Bir tarafta insanın fiillerinin yaratıcısı ve mutlak özgür olduğunu savunan Mu'tezile, diğer tarafta (kendi içerisinde bir görüş çeşitliliği barındırmakla birlikte) fâil-i muhtar suretinde fâil-i muztar olduğunu savunan Eş'ariyye ve bu ikisi arasında Mâturidiyye vardır. Konu ile ilgili tartışmalar, insanların yapıp ettiklerinde yaratıcının ve kulun kudretinden birinin mi yoksa ikisinin birden mi etkin olduğu ve bu etkin oluşun keyfiyeti meselesinde düğümlenmektedir.

*B*u görüş farklılığına rağmen üç ekol de hem dünyevi hem uhrevi sorumluluk açısından, yapıp ettiklerinin insanı bağladığını kabul etmektedirler. Yapıp ettiklerinin kullara ne anlamda ait olduğuna dair bir görüşü benimsemek, iyinin ve kötünün (hüsün-kubuh) mahiyetine ve dolayısıyla hukuk ve ahlakın temeline dair bir pozisyon almayı gerektirir. İnsanın yapıp ettiklerinden sorumlu olmasını Mu'tezile insanın fiillerinin "sahibi" olmasına, Mâtüridiyye "fâili" olmasına, Eş'ariyye ise "mahalli" olmasına bağlamıştır (İnsanın sorumlu olması için fiilin sahibi veya hakiki mânada fâili olması şart değildir, fiilin o kimsede meydana gelmesi anlamında kişinin fiilin mahalli olması yeterlidir).

Anahtar Kelimeler: *Teklif, ehliyet, zimmet, emanet, özgürlük.*

The Human Being Between Responsibility and Freedom

Asim Cüneyd KÖKSAL

Prof.Dr., Marmara University Faculty of Theology, Islamic Law

akoksal@marmara.edu.tr

One of the significant topics within uṣul al-fiqh (the methodology of Islamic jurisprudence) —which explores the methodological and philosophical foundations of the science of fiqh— is the concept of taklīf. This term signifies that the human being is a creature burdened with certain duties and held accountable for their actions. Jurists consider the term taklīf alongside a set of related concepts; among these, ahliyyah (legal capacity), dhimma (legal personality/liability), and amānah (trust/stewardship) are particularly important. However, the reason (ʿaql) and dhimma bestowed upon the human being are not sufficient in themselves to enable one to bear the responsibilities of taklīf or to properly uphold the amānah one has assumed. To bear such a trust, one must be endowed with certain fundamental rights that enable the fulfillment of the associated responsibilities.

al-Dabūsī, who established these concepts as technical terms within jurisprudence (fiqh), equates the capacity for obligation (ahliyya al-wujūb) with the "Trust" (amānah). Accordingly, the trust borne by the human being consists of the capacity and ability to be an addressee of divine commands, to be morally accountable and responsible, and to voluntarily serve the Creator. Such responsibility is grounded in reason and the concept of dhimma (legal personality/capacity). Dhimma is likewise a central concept developed by Ḥanafī jurists, representing a person's moral and legal identity. It is the attribute of dhimma that elevates the human being beyond a mere material entity subject solely to the laws of physics and biology; it transforms the individual into a subject possessing a spiritual and moral nature who acts of their own free will yet remains accountable for those actions; into an addressee who not only comprehends the divine address but is also obliged to fulfill its requirements; and into a being who is not merely a legal entity but also a moral agent.

The issue of human freedom —in the context of being charged with and responsible for the divine trust— ranks among the most intensely debated topics in the science of kalām (Islamic theology). Following the early debates between the Jabriyya and Qadariyya schools, three major kalām schools emerged with distinct approaches to this matter: the Muʿtazila, who argued that humans are the creators of their own actions and possess absolute freedom; the Ashʿariyya, who maintained—despite internal diversity of opinion—that humans are "compelled agents" (fāʿil-i muḍṭar) appearing as "free agents" (fāʿil-i mukhtār); and the Māturīdiyya, who held a position between the two. Debates on this subject hinge on whether the power of the Creator, the power of the servant, or both are operative in human actions, as well as on the nature of this operation.

Despite these differing views, all three schools acknowledge that human actions carry consequences regarding both worldly and otherworldly responsibility. Adopting a stance on how actions belong to the servant necessitates taking a position on the nature of good and evil (ḥusn-qubḥ) and, consequently, on the foundations of law and ethics. Regarding the basis of human accountability, the Muʿtazila attributed it to the human being acting as the "owner" (ṣāḥib) of the action; the Māturīdiyya to the human being acting as the "agent" (fāʿil); and the Ashʿariyya to the human being serving as the "locus" (maḥall) of the action (meaning that for a person to be held responsible, it is not a prerequisite for them to be the owner or the true agent of the action; it suffices for the action to simply occur within them, making them the locus of that action).

Keywords: *Moral Obligation, Legal Capacity, Liability, Trust, Freedom.*

Teklifin Mahalli Olarak İnsan: İslam Düşüncesinde Mükellefiyetin Zemini

Yunus CENGİZ
Prof.Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Felsefe
yunuscengiz@artuklu.edu.tr

"İnsan neden mükelleftir?" sorusu, bizi bir taraftan mükellefiyetin koşullarını, diğer taraftan da mükellefiyetin kaynağını tartışmaya götürmektedir. Bu bildirinin amacı, mükellefiyet etrafındaki bu iki soruyu hem klasik İslam düşüncesi açısından tartışmak hem de bu bağlamdaki tartışmalara muhataplık, hayret ve şükür gibi kavramlarla katkıda bulunmaktır. Birinci soru akıl, bilgi, kudret ve iradeyi konuşmamızı; ikinci soru ise insanın neden mükellef olduğunu antropolojik, etik ve metafizik açıdan ele almamızı gerektirmektedir. Esasında bu iki soruyu birbirinden ayırmak gerekir. Teklifin koşullarını konuşmak, hitabın yöneldiği varlığın bu hitaptan dolayı sorumlu tutulabilmesi için hangi şartlara sahip olması gerektiğini tartışmak anlamına gelir. Teklifin zeminini konuşmak ise daha geriye giderek, bir varlığın neden yükümlü olduğunu tartışmayı ifade eder.

*K*lasik kelam, çok güçlü bir biçimde insanı mükellef kılan koşulları saptamıştır. Aralarında önemli farklar bulunmakla beraber kelamcılar, akıl, bilgi, irade ve kudret gibi insanî yetilerin mükellefiyet açısından taşıdığı anlamı ayrıntılı biçimde tartışmışlardır. Bununla birlikte, kapsayıcı bir teklif nazariyesine ulaşabilmek için üzerinde daha fazla durulması gereken husus, insanın mükellefiyetinin zeminidir. Bu konu hem klasik kelam açısından hem de modern dönem insanları açısından hayatî bir önem taşımakta ve hâlâ önemli boşluklar barındırmaktadır.

*M*u'tezile, teklifin zeminini *yarar-zarar*, *havâtır*, *korku*, *nazar*, *bilgi* ve *irade* hattı üzerinden kurmuştur. Bunu kurarken nimet verene şükretmek önemli bir varoluşsal eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre aklî olsun dinî olsun, yükümlülük, varoluşsal açıdan muhtaçlıktan kaynaklanır. Eş'arîlik antropolojik bir gerekçelendirmeye ihtiyaç duymadan yükümlülüğün Tanrı'dan geldiğini söyleyerek teklifin zeminini ilahî hitapta aramıştır. Mâtürîdî ise akıl ve hikmet denkleminde teklifin zeminini düşünerek insanî koşulların ötesinde teklifin kaynağını aramanın yollarını bulmaya çalışmıştır. Benzer bir soruşturmanın İbn Sînâ tarafından da toplumsal çatışma, ihtiyaç, adalet, nübüvvet ve yetkinleşme üzerinden yapıldığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla klasik İslam düşüncesinin teklifin zeminini muhtaçlık, hitap ve yetkinleşme ekseninde ortaya koyduğu sonucuna varabiliriz.

*M*uhtaçlık, hukukî ve siyasal teklif için güçlü bir zemin sağlar. Çünkü ortak yaşam için genel ve uygulanabilir normlara ihtiyacımız vardır. Ancak muhtaçlık, başkasına yapılan karşılıksız iyilik teklifini ya da bunun daha da ötesinde *îsâr*ı açıklayamaz. İsâr ve benzeri ahlakî/dinî teklifin açıklanabilmesi için klasiğin ihtiyaç, şükür, akıl, irade ve kudret gibi kavramlarını farklı bir cihetten yeniden yorumlamamız ve bunların yanında verilmişlik, muhataplık, hayret ve icabet (lebbeyk) gibi kavramları yeniden konuşmamız gerekir. Bu şekilde oluşturulan bir kavram ağı, benlik öncesi ilişki ağında başlayan ve sonrasında sürdürülen hasbî teklifi görünür hale getirmektedir. Sonuç olarak bu bildiride, klasiğin teklifin koşulları ve zeminine ilişkin getirdiği açıklamalar tartışılmakta, diğer taraftan bu birikime yapılabilecek katkılar ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Teklif, mükellefiyet, muhtaçlık, muhataplık, icabet.*

The Human Being as the Locus of Taklīf: The Grounds of Moral and Religious Obligation in Islamic Thought

Yunus CENGİZ
Prof.Dr., Mardin Artuklu University Faculty of Letters, Philosophy
yunuscengiz@artuklu.edu.tr

The question "Why is the human being subject to obligation?" leads us to discuss, on the one hand, the conditions of obligation and, on the other, its source. The aim of this paper is both to examine these two questions concerning obligation from the perspective of classical Islamic thought and to contribute to the relevant discussions through concepts such as being addressed, wonder, and gratitude. The first question requires us to consider reason, knowledge, power, and will, whereas the second requires us to examine, from anthropological, ethical, and metaphysical perspectives, why the human being is subject to obligation. These two questions should, in fact, be distinguished from one another. To discuss the conditions of taklīf is to ask what conditions a being addressed by a divine command must possess in order to be held responsible on account of that address. To discuss the grounds of taklīf, by contrast, is to take a step further back and ask why a being is under obligation in the first place.

Classical kalām identified, in a highly systematic manner, the conditions under which human beings can be held accountable. Despite significant differences among them, theologians discussed in detail the significance of human capacities such as reason, knowledge, will, and power for moral and religious obligation. Nevertheless, in order to arrive at a comprehensive theory of taklīf, greater attention needs to be paid to the grounds of human obligation. This question is of vital importance both for classical kalām and for us as modern thinkers, and it still contains significant gaps that call for further investigation.

The Mu'tazila grounded taklīf in a trajectory extending from benefit and harm through khawāṭir (promptings), fear, rational inquiry (naẓar), knowledge, and will. Within this framework, gratitude to the benefactor emerges as an important existential act. Accordingly, whether rational or religious, obligation is existentially rooted in human neediness. Ash'arism, by contrast, without requiring an anthropological justification, maintained that obligation derives from God and thus located the ground of taklīf in divine address. Māturīdī, for his part, approached the ground of taklīf through the relationship between reason and wisdom, seeking to identify the source of taklīf beyond human conditions. A similar inquiry can be said to have been pursued by Ibn Sīnā through the concepts of social conflict, need, justice, prophecy, and perfection. We may therefore conclude that classical Islamic thought articulated the grounds of taklīf along the axes of neediness, address, and perfection.

Neediness provides a strong ground for legal and political taklīf, since shared life requires general and applicable norms. However, neediness cannot account for the obligation to perform acts of disinterested kindness toward others, much less īthār (altruistic self-preference of others). To account for īthār and similar forms of moral and religious taklīf, we need to reinterpret classical concepts such as need, gratitude, reason, will, and power from a different perspective, while also reconsidering concepts such as givenness, being addressed, wonder, and response (ijāba/labbayk). A conceptual framework of this kind makes visible a form of disinterested taklīf that begins within a pre-subjective network of relations and continues beyond the formation of the self. Accordingly, this paper discusses classical accounts of the conditions and grounds of taklīf, while also exploring possible contributions to this intellectual legacy.

Keywords: *Taklīf, Obligation, Neediness, Being Addressed, Response (Ijāba).*

Notlar

Söz uçar, yazı kalır.

Kelam ve Fıkıh Usulünün Ortak Meseleleri

İSAM
TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

İcadiye Bağlarbaşı Caddesi, No. 38, Üsküdar 34662, İstanbul, Türkiye
www.isam.org.tr

ISBN 9786258634549
Tasarım — TDV İslam Araştırmaları Merkezi — Ekim 2026